

УДК 355.02: 355.44

І. Б. ЧЕПКОВ,*доктор технічних наук, професор,***В. В. ЗУБАРЄВ,***доктор технічних наук, професор,***О. О. СВЕРГУНОВ,***кандидат технічних наук, доцент**(Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних Сил України, м. Київ)*

Глобальні тенденції розвитку офсетної політики при експорті/імпорті озброєнь

Проаналізовано зміни в офсетній політиці держав при експорті/імпорті озброєнь для розвитку воєнної промисловості та економіки, що виникли в останні роки в результаті глобальних змін у сфері військово-технічного співробітництва між державами та наявності глобальних економічних, фінансових та політичних криз.

Проанализированы изменения в офсетной политике государств при экспорте/импорте вооружений для развития военной промышленности и экономики, возникшие в последние годы в результате глобальных изменений в сфере военно-технического сотрудничества между государствами и наличия глобальных экономических, финансовых и политических кризисов.

Питання офсетної політики держав в рамках військово-технічного співробітництва (ВТС) в умовах глобалізації досконально розглядалися в ряді робіт, зокрема [1, 2]. Однак останніми роками кризові явища в економіці, зменшення державних оборонних замовлень (ДОЗ) у провідних експортерів, поява нових високотехнологічних товарів військового призначення (ТВП), намагання багатьох країн-імпортерів розвивати власну воєнну промисловість суттєво змінили ринки озброєнь [3, 4]. Зниження обсягів закупівель озброєння, військової та спеціальної техніки (ОВСТ) у провідних експортерів озброєнь призвело до посилення кризових явищ у воєнній промисловості цих держав, зростання конкуренції на ринках озброєнь та змін офсетної політики держав-імпортерів ОВСТ. Це обумовлює з наукового погляду актуальність дослідження змін такої політики. У практичному аспекті актуальність досліджень офсетної політики при експорті/імпорті озброєнь обумовлена необхідністю вивчення світового досвіду для застосування його в Україні для розвитку воєнної промисловості.

Метою роботи є вивчення змін офсетної політики на ринках озброєнь з погляду розвитку як воєнної промисловості, так і для корегування воєнно-технічної політики та політики експорту ОВСТ в Україні.

Особливості змін офсетної політики країн-імпортерів озброєнь. Сукупна вартість офсетних угод за контрактами з імпорту ОВСТ, підписаних в усьому світі в 2013 р., складала близько 290 млрд. дол. США. У 2014 р. цей показник збільшився до 320 млрд. дол. США, в 2015 р. – до 380, а в 2016 р. перевищить оцінку в 430 млрд. дол. США [3].

До загальних особливостей змін в застосуванні офсетних угод в роботі [4] віднесено:

збільшення числа країн, що застосовують офсет при закупівлях ОВСТ;

зростання значимості офсетних програм при проведенні тендерів;

підвищення ролі і частки проектів з прямого офсету в розроблюваних офсетних програмах;

збільшення обсягу офсетних зобов'язань до ста та більш відсотків від вартості контракту на поставку ОВСТ;

наполягання імпортерів у рамках непрямого офсету в першу чергу на передачу їм наукомістких технологій, розробок, ноу-хау військового, подвійного та цивільного призначення, на проведенні спільних наукових досліджень, підготовку кваліфікованих наукових кадрів;

жорсткість штрафних санкцій за невиконання офсету та підвищення вимог до забезпечення гарантій його виконання;

зниження розмірів мультиплікаторів (підвищувальних коефіцієнтів) при визначенні офсетної вартості проектів.

У той же час, протягом 2014–2016 рр. проявилися й такі нові тенденції:

намагання поєднати основний контракт на імпорт ОВСТ і офсетну програму в єдиний процес. Наприклад, у рамках офіційного візиту в РФ прем'єр-міністра Індії Н. Моді в грудні 2015 р. відбулося підписання угоди між

урядами РФ і Індії про ВТС у галузі вертольотобудування. Згідно з документом до Індії буде поставлено до 50 готових вертольотів Ка-226Т, а в Індії буде організоване виробництво на базі індійсько-російського спільного підприємства (СП) не менш ніж 200 вертольотів Ка-226Т та його модифікацій на основі технологій, переданих РФ. У цьому випадку основна програма з поставок вертольотів і офсетна програма будуть реалізовуватись разом [5]. Угода також передбачає створення центрів обслуговування вертольотів, забезпечення експлуатації, ремонту та їх технічного супроводу. З початку січня 2016 р. сторони розпочали реалізацію угоди, створення СП і підготовку контракту. Фахівцями холдингу «Вертолётъ России» проводиться оцінка виробничих потужностей індійських підприємств, узгодження техніко-організаційної та технологічної частини створення СП, обсягів передачі технологій та визначення остаточної ціни контракту з урахуванням офсетних вимог імпортера. Передбачається глибока локалізація виробництва компонентів в Індії, що повністю відповідає політичному курсу Індії «Купуй і роби в Індії» («Make in India») [5];

намагання країн-імпортерів отримати комплексну систему озброєнь для вирішення власних задач не тільки на сьогодні, а й на перспективу. Наприклад, у грудні 2013 р. Міністерство оборони Перу за результатами тендера, проведеного в рамках програми відновлення транспортних можливостей збройних сил країни, уклало з ВАТ «Рособоронекспорт» контракт на поставку 24 військово-транспортних вертольотів Мі-171Ш холдингу «Вертолётъ России», тренажерів, допоміжного устаткування сервісного обслуговування та ремонту вертольотів та підготовки особового складу. Загальна вартість контракту поставки вертольотів і супутніх контрактів становить 528 млн. дол. США. У січні 2016 р. контракт на постачання вертольотів був виконаний, останні три вертольоти були передані командуванню сухопутних військ Перу [6]. У рамках офсетної програми вартістю 180 млн. дол. США в Перу буде створений центр з технічного обслуговування російських вертольотів у м. Лас-Пальмас і змонтований льотний тренажер. Крім того, планується створити спільне виробництво комплектуючих. Тобто в Перу на основі офсетних програм буде створена система, що забезпечить експлуатацію вертольотів.

Відбувається також зміна вимог до офсетних програм в країнах ЄС, що активно розвивають власну воєнну промисловість. Наприклад, у Польщі у 2014 р. був прийняв новий закон про офсетні угоди, що укладаються паралельно з контрактами на імпорт ОВСТ. Новий закон скасував закон про офсетні угоди, що діяв в країні раніше [3].

Відповідно прийнятому нового закону міністерство оборони Польщі тепер зможе укласти з постачальниками ТВП тільки прямі офсетні угоди, безпосередньо пов'язані з ОВСТ основного контракту. При цьому компенсаційні угоди, що передбачають опосередковані види інвестицій у економіку Польщі, наприклад, пряме фінансування або участь у нез'язаних спільних проєктах, було заборонено [3].

За заявою міністерства оборони Польщі, новий закон приводить польські правила рішень щодо офсетних угод і купівлі озброєнь у відповідність до директиви 2009/81/ЄС Європейського Союзу. Ця директива вимагає, щоб країни – члени ЄС у рамках проведення тендерів на імпорт військової техніки висували офсетні вимоги, що безпосередньо зв'язані з предметом конкурсу [3].

Новий закон також зняв обмеження мінімального розміру офсетної угоди, який раніше становив 5 млн. євро. Завдяки цьому стане можливим реалізація невеликих компенсаційних угод під час підписання контрактів на поставку продукції або послуг невеликої вартості. У цілому, Польща розглядає нове законодавство як можливість прискорити розвиток власного оборонно-промислового комплексу та підтримати економіку [3].

Прийняття закону було важливо для Польщі, оскільки країна нині займається реалізацією програми переозброєння збройних сил. Фінансування програми протягом найближчих десяти років – до 2024 р. – складе 33,6 млрд. євро. Для проведення ряду тендерів на поставку нових ОВСТ польським військовим необхідно схвалення контрольних органів Євросоюзу.

Колишнє польське законодавство дозволяло практично будь-які види компенсаційних угод, що уклалися на додаток до основного контракту на поставку ТВП. Компенсації могли здійснюватися як за рахунок створення спільного підприємства на території Польщі, так і участі іноземних підприємств в організації не зв'язаного офсетного зобов'язання.

В Індії в 2016 р. також прийняли рішення щодо змін вимог до офсетних програм. Основним документом, що регламентує закупівлі ОВСТ, у тому числі у форматі ВТС, в державі є «Положення про оборонні закупівлі» (Defence Procurement Procedure – DPP). Починаючи з 2005 р., цей документ через 2–3 роки корегується.

У 2011 р. одне з основних нових положень DPP-2011, що стосуються офсетних угод, було розширення секторів промисловості, в яких припустима реалізація офсетних програм. Як наслідок, також був розширений перелік продукції, закупівлі якої можуть бути зараховані іноземній компанії як виконання офсетних зобов'язань. Замість переліку оборонної продукції (List of Defence Products), що був в DPP-2008, уведений перелік продукції, авторизованої для виконання офсетних зобов'язань (List of Products, Eligible for Discharge of Offset Obligations) [4]. Також важливою зміною до офсетних угод стало фіксування вартості офсетних контрактів в індійських рупіях для нівелювання коливань валютних курсів. В офсетній політиці Індії в DPP-2011 був введений механізм нагромадження офсетних зобов'язань (Banking of Offset Credits). Він дає можливість постачальникові виконати офсетні програми в обсязі, що перевищує регламентований обов'язковий рівень, і надалі зарахувати їх при виконанні офсетних зобов'язань за новими контрактами. Період використання накопичених офсетних зобов'язань позначено в межах двох фінансових років з моменту затвердження пакета цих зобов'язань. Оскільки механізм нагромадження офсетних зобов'язань погоджується з їхнім

заліком за перспективними контрактами при фактичній невизначеності їх одержання постачальником у майбутньому, закономірним є виникнення поняття перевідступлення прав на них, тобто торгівлі офсетами. Однак, за оцінками експертів, процесуальна частина механізму нагромадження офсетних зобов'язань має істотні недоробки через відсутність виразного механізму передачі/перевідступлення прав у випадку неотримання виконавцем перспективних контрактів у Індії.

Згідно з DPP-2011 у практиці ВТС з індійською стороною важливими були процедури оподатковування і митних відрахувань, оскільки продукція, що постачається країнами-експортерами в рамках офсетних угод, нерідко підпадала в одну категорію із чистим імпортом з усіма стримуючими факторами. Наприклад, для індійських компаній, що імпортують компоненти іноземного виробництва для виконання контрактів з міністерством оборони, передбачене звільнення таких поставок від сплати мит, у той час як поставки іноземних компаній, що беруть участь у реалізації офсетних програм, підпадають під обов'язкову сплату митних і компенсаційних мит як постачальники імпортової продукції. Крім того, іноземні компанії, на відміну від індійських, зобов'язані сплачувати акцизні збори (зі ставкою 14,4%) на використанні у виробництві кінцевої продукції матеріали індійського походження. Також кінцева продукція як результат виробництва, розміщеного іноземними компаніями на індійських підприємствах, обкладається податком з продажів.

Уведені в дію у 2011 р. в Індії процедури придбання ОБСТ DPP-2011 також були спрямовані на прискорення прийняття рішень щодо імпорту і спрощення укладання договорів, однак це лише підсилює корупційні схеми при формуванні угод. Наприклад, корупційний скандал навколо угоди щодо придбання VIP вертольотів італійської компанії «Агуста/Уестленд» [7].

Прийняті в 2013 р. процедури придбання ОБСТ DPP-2013 були спрямовані на ліквідацію вищезазначених недоліків DPP-2011 та передумов корупції. У 2013 р. Індія збільшила обсяги закупівлі ОБСТ, однак вона імпортувала більше 70% озброєнь [7].

У 2014–2015 рр. на політичному рівні було прийнято рішення щодо стратегії імпорту ОБСТ. Міністерство оборони Індії 21 березня 2016 р. схвалило документ «Процедури придбання продукції оборонного призначення – 2016» (DPP-2016), який опубліковано 28 березня – у день відкриття виставки «Defexpo India-2016». DPP-2016 замінив діючу DPP-2013 і набув чинності з 2 квітня 2016 р. Метою DPP-2016 є зниження залежності МО Індії від постачань імпортних ОБСТ, стимулювання створення СП на території Індії закордонними постачальниками і національними компаніями, включаючи їх дочірні підприємства [8].

У цьому випадку офсетні вимоги щодо передачі технологій вирішуються шляхом формування СП і реалізації зв'язаних проектів виробництва ОБСТ. Міністерство оборони Індії тільки формує вимоги до ОБСТ і замовляє їх необхідну кількість у СП. Воно розраховує до 2027 р. досягти 70% самостійності в забезпеченні військ ОБСТ

та збільшити число робочих місць у індійській воєнній промисловості.

Характеристика політики провідних держав-експортерів озброєнь щодо офсетних програм. Основною тенденцією провідних держав-експортерів озброєнь щодо офсетних програм є намагання обмежити передачу критичних технологій з виробництва озброєнь.

США жорстко контролюють цей процес. Вони висловлюють негативне відношення до офсетних угод, що в більшості вимагають передачі певних технологій. Наприклад, в 2015 р. США заборонили компанії «Локхід Мартін» передачу ряду технологій Південній Кореї в рамках уже узгодженої офсетної програми, зокрема технології виробництва активної фазованої антенної решітки, яку корейські компанії мали бажання отримати та використати у власному винищувачі, що розробляється корейськими компаніями спільно з компанією «Локхід Мартін». У США на державному рівні існують дуже суворі обмеження на передачу технологій іншим державам. У той же час, в умовах посилення конкуренції на ринках озброєнь США укладають офсетні угоди. Такі угоди укладаються як у рамках американських програм Foreign Military Sales (FMS), що регулюють контракти на експорт ОБТ на основі державних гарантій, так і програм Direct Commercial Sales (DCS), що регулюють контракти приватних компаній на експорт ОБТ. Ці програми практично охоплюють більшу частину експорту та є основою політики США при експорті звичайних озброєнь.

У США розроблена дуже детальна класифікація офсетних угод. Згідно із законодавством США в ході ВТС вони класифікують та використовують у контрактах офсетні угоди таким чином [1, 4]:

виробництво – організація виробництва американських ОБСТ (або зачастин для них) за ліцензією на території країни-покупця за умови, що вихідний контракт на поставку ОБСТ був укладений з мініборони США (програма FMS);

ліцензійне виробництво – організація виробництва американських ОБСТ (або зачастин для них) за ліцензією на території країни-імпортера за умови, що вихідний контракт на поставку ОБСТ був укладений з американською фірмою-виробником (програма DCS);

субпідряди – організація виробництва зачастин і комплектуючих для американських ОБСТ на території країни-імпортера без передачі повної технічної документації та відповідних прав;

інвестиції – фінансування створення (або розширення) на території країни-імпортера філії компанії-експортера, СП або ж деякого бізнесу, не пов'язаного з профілем діяльності компанії-експортера;

фінансова допомога – надання країні-імпортеру прямих або опосередкованих позик, кредитів, гарантій за кредитами, організація схем фінансування, допомога в реструктуризації державної заборгованості;

закупівлі – придбання кінцевого продукту виробництва країни-імпортера, не пов'язаного з ОБСТ, що поставляються;

передача технологій – організація науково-дослідної або конструкторської діяльності в країні-імпортері, технічна або технологічна допомога підприємствам;

організація навчання – навчання персоналу країни-імпортера для використання та обслуговування експортних товарів.

В ЄС владні структури виступають проти офсетних угод, однак прямо їх поки не забороняють. У країнах ЄС класифікують офсетні угоди на прямі (тобто ті, які прямо відносяться до імпортованої продукції) і непрямі (усі інші) офсети. У той же час, між країнами-членами ЄС створюються умови вільного переміщення без обмежень передач технологій, ноу-хау і спільного виробництва ОБСТ, що зменшує значення офсетних програм в самому ЄС.

Однак країни ЄС, імпортуючи свої ТВП за межі союзу, активно використовують офсетні програми, конкуруючи з іншими державами. Наприклад, німецька компанія «Thyssen Krupp Marine Systems» (TKMS), японська група компаній «Mitsubishi Heavy Industries/Kawasaki Heavy Industries» (МНІ/КНІ) і французька компанія DCNS, які брали участь із лютого 2015 р. у великому тендері в Австралії за назвою SEA-1000 для придбання 12 підводних човнів із заміною шести застарілих дизель-електричних підводних човнів (ДЕПЧ) класу «Collins», погодилися з умовою будівництва неатомних підводних човнів (НАПЧ) на верфі австралійської компанії «Australian Submarine Corporation» (ASC) із залученням інших австралійських компаній з передачею власних проектів, технологій будівництва і інших ноу-хау. У вимогах австралійської сторони було зазначено, що нові НАПЧ повинні мати водотоннажність 4000 т, велику дальність дії та автономність, мати на озброєнні суперважку торпеду, розроблену спільно США та Австралією, а також будуватися на австралійських верфях. В австралійському проекті основний контракт і офсетна угода будуть сполучені. Програма на будівництво нових підводних човнів для ВМС Австралії оцінюється в 38,8 млрд. дол. США [9]. У квітні 2016 р. переможцем тендера об'явлено компанію DCNS, яка запропонувала найкращі офсетні програми з передачі технологій Австралії.

Консорціум європейських компаній «Ховальдсверке-Дойче Верфт Гмбх» і «Мерінфорс інтернешнл LLP» підписав з турецьким урядом 2 липня 2009 р. контракт вартістю 2,5 млрд. євро, що передбачає поставку Туреччині технологій та комплектів для будівництва шести неатомних підводних човнів (НАПЧ) проекту «Тип-214» з повітронезалежною енергетичною установкою (ПНЕУ). Будівництво човнів буде здійснюватися під управлінням консорціуму на судноверфі «Golcuk Military Shipyard», розташованій в районі м. Ізміт (Туреччина). Частка участі в проекті турецької сторони оцінюється в 80%. Передбачається, що вартість супутньої офсетної програми складе 80% від вартості контракту. У цій програмі основний контракт та офсетна програма також об'єднані.

Спочатку планувалося, що будівництво першої НАПЧ почнеться в 2011 р., а турецьким ВМС вона буде поставлена в 2015 р.. Однак через політичні та технічні

проблеми проект суттєво відстав від спочатку погодженого графіка. Відповідно до нового графіка поставка головного підводного човна відбудеться в 2020–2021 рр.

Командування ВМС Туреччини в жовтні 2015 р. повідомило про початок будівництва головного НАПЧ «Пірірейс» («Pirireis») класу «Тип-214». Офіційна церемонія початку будівництва відбулася на воєнному суднобудівному підприємстві «Golcuk Military Shipyard» [10].

РФ та Франція також в конкурентній боротьбі широко використовують офсетні угоди.

Характеристика можливостей України з реалізації офсетних угод при експорті/імпорті озброєнь.

Останніми роками багато країн (ОАЕ, Індія, Саудівська Аравія, КНР тощо) зацікавлені в налагодженні ВТС з Україною в галузі воєнної промисловості, зокрема в авіапромисловості, з використанням офсетних угод з передачею технологій виробництва авіатехніки. Наприклад, у березні 2015 р. Україна та ОАЕ підписали угоду про співробітництво в сфері авіабудування.

Нові вимоги країн-імпортерів озброєнь з реалізації офсетних програм відкривають можливості України щодо посилення своїх експортних можливостей. Однак це потребує нових методів ВТС України з іншими країнами, обґрунтування дольової участі українських компаній в СП на території імпортерів та визначення обсягів передачі технологій. Як правило, таке співробітництво може бути довгостроковим і на основі міждержавних угод.

Наприклад, індійська компанія «Reliance Defence» і українське ДП «Антонов» у березні 2016 р. домовилися про співробітництво у сфері виробництва військово-транспортних літаків (ВТЛ) та літаків подвійного призначення для військового і комерційного використання в Індії. Партнерство «Reliance Defence» і ДП «Антонов» передбачає розробку військового літака з нерухливим крилом у конфігураціях для тактичних і стратегічних завдань [11]. Співробітництво компаній буде стосуватися: розробки та виробництва пасажирських регіональних літаків на 50–80 осіб у їхній базовій комплектації та всіх його варіантах, включаючи транспортний, морський патрульний і інші [11].

Нині в ВПС Індії є більше 100 Ан-32, які будуть потребувати заміни. У листопаді 2015 р. Україна згідно з контрактом закінчила модернізацію 40 ВТС Ан-32RE ВПС Індії на ДП «Завод 410 ЦА» та передала технологію модернізації таких літаків в Індію. На індійських підприємствах за цією технологією та з використанням українських комплектуючих вже модернізовано 10 літаків Ан-32RE.

Індія потребує більш 500 регіональних літаків для воєнних та цивільних цілей. Обсяг індійського ринку із закупівлі таких літаків в найближчі 15 років перевищить 5,2 млрд. дол. США [11].

У квітні 2015 р. ДП «Антонов» уклало із саудівською компанією «Taqnia Aeronautics», дочірньою організацією саудівської компанії з питань розвитку та інвестицій «Taqnia» угоду про співробітництво зі спільної розробки та організації виробництва літака Ан-132

вантажопідйомністю 9,2 тонн у Саудівській Аравії (СА) [12]. Метою угоди є реалізація ряду поставлених завдань, включаючи передачу технології авіаційного виробництва в СА, а також підготовку представників СА до роботи в сфері авіаційного виробництва, де їх будуть навчати українські фахівці в галузі авіаційної промисловості.

Відповідно до угоди компанія «Taqnia Aeronautics» і ДП «Антонов» виконують доробку існуючої моделі літака Ан-32 з метою забезпечити поліпшення характеристик літака відносно корисного навантаження, дальності польоту та інших параметрів. Нова модель літака буде мати назву Ан-132, і Саудівська Аравія також буде мати право інтелектуальної власності та конструкторську документацію на літак.

У червні 2015 р. у ході 51-го міжнародного авіакосмічного салону «Le Bourget-2015» (Париж), ДП «Антонов», саудівська «Taqnia», УкрНДІАТ, «Алтіс Холдинг» (Україна), і «Broetje-Automation» (Німеччина) підписали протокол про наміри проектування та будівництво авіаційного заводу в СА. ДП «Антонов» (Київ) у вересні 2015 р., після завершення етапу ескізного проектування літака, розпочало виготовлення першого льотного екземпляра нового багатоцільового Ан-132 у рамках укладеного навесні контракту із СА. Передача першого льотного екземпляра Ан-132 замовникові заплановано на кінець 2016 р. На замовлення саудівських партнерів багатоцільовий літак Ан-132 буде оснащений двигунами PW150A канадської «Pratt & Whitney», авіонікою й іншим устаткуванням західних компаній [13].

За попередніми оцінками, внутрішня потреба СА в багатоцільовому літаку Ан-132 і його модифікаціях оцінюється орієнтовно у 80 машин.

Висновки

1. При здійсненні ВТС між державами укладання офсетних угод продовжує поширюватись, а вимоги до таких угод стають більш відповідальними та деталізованими.

2. Країни-імпортери озброєнь удосконалюють власну нормативно-правову базу з укладання та реалізації офсетних угод.

3. Спостерігається світова тенденція, коли основні контракти на імпорт озброєнь та офсетні угоди стають одним цілим. При цьому країни-імпортери намагаються одночасно створити спільне виробництво ОВСТ на власній території.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Офсетна політика держав в умовах глобалізації: Оцінки та прогнози [Текст] / В. М. Бегма, С. П. Мокляк, О. О. Свергунов, Ю. В. Толочний. – К. : НІСД, 2011. – 352 с.
- Теорія озброєння. Науково-технічні проблеми та завдання [Текст] : моногр. Т. 2. Військово-технічне співробітництво в системі забезпечення воєнної безпеки держави / І. Б. Чепков, В. В. Зубарев, В. О. Смірнов [та ін.]. – К. : ВД Дмитра Бурого, 2015. – 404 с.
- Польша пересмотрела правила военных офсетных сделок // Lenta.ru. 09.07.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2014/07/09/offset/>.
- Антипов, В. Значимость офсета растет / Антипов В., Бобрович В., Мыскин Р. // Еженедельник ВПК. – Вып. № 8 (476) за 27 февраля 2013 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vpk-news.ru/articles/14635>.
- Россия и Индия начали реализовывать проект производства Ка-226Т // ЦАМТО. 28.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.armstrade.org/includes/periodics/news/2016/0128/154533282/detail.shtml>.
- Сухопутные войска Перу получили все заказанные в России вертолеты Ми-171Ш-П // ЦАМТО. 26.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.armstrade.org/includes/periodics/mainnews/2016/0126/100933234/detail.shtml>.
- Минобороны Индии планирует в очередной раз изменить правила закупки вооружений // ЦАМТО. 05.03.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://armstrade.org/includes/periodics/news/2013/0305/112017378/detail.shtml>.
- Минобороны Индии одобрило новую процедуру закупок ВиВТ // ЦАМТО. 28.03.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://armstrade.org/includes/periodics/news/2016/0328/111534169/detail.shtml>.
- Австралийский конкурс. Выявляется первый неудачник // Военный паритет. 23.01.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.militaryparitet.com/viewtopic.php?id=3900>.
- На верфи «Гельджук» началось строительство головной НАПЛ класса «Тип-214» для ВМС Турции // Новости ВПК. 22.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vpk.name/news/142776_na_verfi_geldzhuk_nachalos_stroitelstvo_golovnoi_napl_klassa_tip214_dlya_vms_turcii.html.
- Индийская Reliance и концерн «Антонов» договорились о сотрудничестве // Новости ВПК. 01.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vpk.name/news/152612_indiiskaya_reliance_i_koncern_antonov_dogovorilis_o_sotrudnichestve.html.
- Украина и Саудовская Аравия начнут совместную разработку и производство Ан-132 // РБК-Украина. 13.05.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/rus/news/ukraine-saoudovskaya-araviya-nachnut-sovmestnuyu-1431502501.html>.
- Авиазавод «Антонов» начал производство новейшего Ан-132 // РБК-Украина. 07.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/rus/news/aviazavod-antonov-nachal-proizvodstvo-noveyshego-1441650008.html>.

Рецензент М. І. Луханін, д-р техн. наук, проф.
(Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних Сил України)